

Förskolans pionjärer

Författare:

Magnus Fock

Vid en båtresa på Bråviken i juni 1920 höll en av kvinnorna som var med på färden ett tal till de andra. Hon sa att ”det är med barnträdgårdarna som skolorna måste börja och den lärarinna är den lyckligaste som får börja sitt arbete där”.

Ombord på båten var över hundra kvinnor från Sverige och dessutom gäster från Danmark, Finland och Norge. Alla hade de deltagit i Svenska Fröbelförbundets andra årsmöte som avslutades med en utflykt. Stämningen var fosterländsk och upprymd. En deltagare skriver, att då ”Sverige” sjöngs, på en av de danska deltagarnas begäran, ”så var det i en känsla av att vi älska så varmt detta vårt kära land och att vi skulle vilja göra en insats för dess väl”.

Svenska Fröbelförbundet hade bildats två år tidigare. Medlemmarna förenades av att de ville ge barn i förskoleåldern karaktärsfostran i linje med Friedrich Fröbels tankegångar så att barnen skulle växa upp till goda medborgare och att världen på så sätt skulle bli bättre. En viktig del i medlemmarnas medvetande var den kristna tron. I pauser under mötet sjöngs inte bara barnvisor utan även psalmer.

Antalet medlemmar var inte stort. Av de drygt 220 medlemmarna var ungefär hälften barnträdgårdsledarinnor (begreppet ”lärarinna” kom att användas konsekvent långt senare) och den andra hälften var medlemmar som var intresserade av Fröbels uppfostringsmetoder – utan att för den skull vara verksamma som barnträdgårdsledarinnor. Fem medlemmar av den senare kategorin var män.

På båten färdades begynnelsen till en förskola i Sverige byggd på en medveten pedagogik för barnens egen skull. Och därtill begynnelsen till förskollärarnas fackförening. Lärarförbundet har idag (2008) omkring 60 000 medlemmar som är förskollärare.

Kindergarten och Fröbel

Friedrich Fröbel var prästson och levde mellan 1782 och 1852 i dåvarande Preussen. Efter en olycklig barndom var hans liv till en början kringflackande. Småningom kom han att undervisa i en förnäm privatskola för gossar. Han startade sedan en egen skola 1817, men kom fram till att det var tiden före skolan, barnåren, som var viktigast i uppfostran. Han inrättade 1839 en skola för barn i förskoleåldern, en "Kindergarten" som blev "barntädgård" på svenska. Hans mest omtalade verk är "Menschenerziehung", ungefär "Människofostran".

Fröbel menade att människan i grunden är god och att uppfostran kan skada barnets utveckling till en hel och god människa. Han liknar barnet vid en blomma. Fröet vet att det ska bli blomma, men om man "uppfostrar" fröet störs processen att bli blomma. Pedagogen ska till det yttre vara passiv, men till det inre aktiv. Fröbel lägger grunden till det som senare kom att kallas fri uppfostran. I en Kindergarten eller barntädgård skulle det finnas hemkänsla och tillgång till natur. Och institutionen skulle helst ligga i en fristående byggnad.

Frøbels filosofi kom att få betydelse inom verksamheten för förskolebarn i Tyskland och i de Nordiska länderna vid förra århundradets första decennier.

Tre kvinnor -

Anna Warburg, Ellen Moberg och Maria Moberg

Anna Warburg var tyska från en förmögen bankirfamilj. Hon kom ömsom att bo i Tyskland och Sverige. (Hon kunde svenska flytande.) Anna kom tidigt i kontakt med Frøbels idéer, liksom systrarna Ellen och Maria Moberg. En brorsdotter till systrarna Moberg skriver att "det var gry i systrarna som bröt sin egen väg till den grad att de under en rad år höll på att tjata ihjäl alla andra med sitt Fröbel". Systrarna Moberg kom från en välbärgad och ansedd familj i Norrköping. Båda kom också att inneha kommunala politiska uppdrag.

Dessa tre kvinnor var ledande vid bildandet av Svenska Frøbelförbundet 1918, vilket för övrigt ägde rum i Anna Warburgs högreståndslägenhet på Engelbrektskatan i Stockholm. Men innan dess hade Anna och Ellen och Maria träffats och även brevväxlat under många år kring bildandet av ett Frøbelförbund i Sverige. Anna Warburg var medlem i det stora Deutscher Frøbilverband. Ellen Moberg kom att bli Svenska Frøbelförbundets ordförande i nästan 24 år.

Barnkrubba och barnträdgård

I Sverige hade arbetet med barn i förskoleåldern ingen fastställd benämning som omfattade hela landet. Det fanns ingen lagstiftning som reglerade verksamheten, och barn tillsyn tillkom oberoende av varandra på initiativ av kommuner, företag och, inte minst, enskilda kvinnor. Det fanns ett otal olika namn på verksamheten, men barnkrubba och barnträdgård kom att bli huvudbegreppen. Barnkrubbor inrättades bl.a. av företag som t.ex. Grängesberg och Domnarvet för att arbetarnas barn skulle få tillsyn då föräldrarna arbetade. Barnkrubban var en barnparkering utan pedagogiska ambitioner, eller möjligheter, då en enda barnpassare kunde ha till uppgift att ha tillsyn över emot 60 barn.

I barnträdgården fanns däremot starka ambitioner att åstadkomma en god pedagogisk verksamhet, grundad på Frøbels uppfostringslära. Verksamheten inom Svenska Frøbelförbundet syftade just till att ge barnen en medveten karaktärsfostran.

Den första barnkrubban startades i Stockholm 1854, men verksamhet för förskolebarn kan spåras tillbaka ända till 1830-talet. Maria Moberg, som var något av ett pedagogiskt geni, öppnade 1899 sin första Kindergarten med tio barn i Norrköping. Verksamheten var avgiftsbelagd, men mindre bemedlade kunde befrias från avgift genom att bidra till verksamheten på annat sätt, t.ex. genom skurning.

Några år senare (1904) inrättar Ellen och Maria Moberg den första folkbarnträdgården i Sverige, också i Norrköping. Tillägget ”folk-” synes inte ha haft någon innehållsmässig betydelse, utan syftade sannolikt till att markera att man vände sig till ”folket”, dvs. även till föräldrar som hade mindre god ekonomi.

Maria och Ellen Moberg

Det fanns sålunda starka sociala skillnader mellan barnkrubban å ena sidan och barnträdgården å den andra. I barnkrubban bedrevs barnpassning under hela de mindre bemedlade föräldrarnas arbetsdag, i barnträdgården bedrevs pedagogiskt medveten verksamhet under tre till fyra timmar per dag för barn ur lägre medelklassen vars föräldrar kunde betala avgiften.

Verksamheten var till en början inte omfattande. Anna Warburg uppger att det 1919 fanns 30 folkbarnträdgårdar i Sverige och att det tillkom ungefär en om året. (Sannolikt fanns något fler.)

En viktig fråga för Fröbelförbundet var kvaliteten i verksamheten. Ellen Moberg klagade av och till över att hon tyckte kvaliteten var alltför låg. Hon grundade 1909 Fröbelinstitutet i Norrköping för tvåårig utbildning av barnträdgårdsledarinnor. En elev vid institutet skriver senare att Ellens lektioner ”voro en verklig upplevelse. De voro klara, djupa, enkla och praktiska på en gång.” Och vidare: Men... ”Tant Maria med barnen var ändå för mig det bästa av allt. Jag njöt, stormnjöt av att se och höra och lära.”

Arbetsuppgifter

Den stora uppgiften för Svenska Fröbelförbundet var att skapa en enhetlig pedagogisk verksamhet för förskolebarn, att integrera barnkrubba och barnträdgård – på barnträdgårdens pedagogiska grund.

Även om förbundet hade en klart pedagogisk inriktning så kom man även att driva, eller i varje fall föra fram, krav på bättre materiella villkor för barnträdgårdsledarinnorna, som oftast hade låg lön och halvtidstjänst. Här fanns en motsättning inbyggd inom Fröbelförbundet. Medlemmarna hade delvis olika intressen. De som arbetade inom verksamheten som ledarinnor ville ha den trygghet som en kommunalisering av den privat bedrivna verksamheten skulle innebära, medan de medlemmar i Fröbelförbundet som endast var medlemmar för att de hade intresse av Frøbels pedagogik ofta ville se verksamheten närmast som ett kall, där materiella villkor inte var avgörande. Denna motsättning kommer längre fram att leda till en avgörande strid om Fröbelförbundet skulle utvecklas till en pedagogisk, och tillika facklig organisation, eller förbli en rent pedagogisk.

Man arbetade för att bygga ut organisationen. Från början fanns endast två lokala avdelningar, den i Norrköping och den i Stockholm. Det gällde att bli rikstäckande. Men det skulle ta tid, utvecklingen i Sverige gick långsamt. Då Ellen Moberg avgick 1944 var antalet medlemmar endast drygt 500. Det speglar även den långsamma utbyggnaden av verksamheten för förskolebarn i Sverige.

Diskussionerna inom organisationen påminner om vad som diskuteras idag – även om förutsättningarna skiljer sig avsevärt. En viktig fråga var huvudmannaskapet, även om detta ord inte användes. Skulle barnträdgårdarna vara kommunala eller privata eller rent av statliga. Det fanns olika uppfattningar, men huvudinriktningen kom att bli att de skulle vara kommunala. Kommunerna skulle få öronmärkta statsbidrag till verksamheten, ansåg Fröbelförbundet. Utbildningen av ledarinnor ville Fröbelförbundet skulle skötas av staten. En återkommande fråga var föräldrasamverkan och diskussionen kring barnträdgårdens respektive familjens ansvar för barnens uppfostran. En annan viktig diskussion var relationen mellan barnträdgård

och skola. Även frågan om en eller två personalkategorier väcks tidigt, man fastnade för att det skulle vara en. Och till sist fanns också frågan om vilka värderingar som ska överföras till barnen. Inom Fröbelförbundet innebar det att överföra kristen tro och kristna värderingar.

Det nordiska samarbetet var av stor vikt. De nordiska mötena ambulerade mellan de nordiska länderna. Det tredje nordiska barnträdgårdsmötet i Sigtuna i augusti 1931 samlade 100 deltagare från Sverige, 60 från Finland, 20 från Danmark, tolv från Norge och en från Estland. Även ordföranden i Deutscher Fröbelverband deltog. Ellen Moberg ledde det framgångsrika mötet, där man formulerade syftet med barnträdgården, bl.a. att barn i åldern 3–7 år under dagen skulle få vård och uppfostran i överensstämmelse med Frøbels uppfostringsprinciper och enligt den nyare psykologins krav.

En mycket viktig del i förbundets arbete var att på olika sätt erbjuda medlemmarna förkovran inom sitt eget yrke, bl.a. genom föreläsningar och pedagogiska artiklar i förbundets egen tidskrift.

Debatten om Stadsbarn

Alva Myrdal, känd socialdemokratisk politiker, gav 1935 ut en bok som hette ”Stadsbarn”. Den kom att leda till en intensiv debatt inom Fröbelförbundet. Myrdal var starkt kritisk till utvecklingen inom verksamheten för förskolebarn i Sverige. Den hade hamnat i två olika, men ändå lika skeva, sidospår, menade hon, nämligen barnkrubba och barnträdgård. Barnkrubban var en slags fattighjälp och barnträdgården var en särskild lyxbetonad skolform för att förbereda till privatskolor. Alva Myrdal betonade att det stod materiella hinder i vägen för en bra fostran. Om ett barn behöver mer vitaminer kan detta falla på att familjen inte har råd att köpa frukt och grönsaker, om ett barn i enskildhet bör besinna sig efter ett utbrott av ilska så går inte detta med flera syskon i en enrumslägenhet. ”De andra familjerna, som ha alla de materiella möjligheterna, behöva inte i främsta rummet vår omtanke.” Alva Myrdal ville förena barnträdgården och barnkrubban i en ”storbarnkammare”, gärna förlagd i ett HSB-hus (för stadsbarn).

Detta kom naturligtvis att uppfattas som en hård kritik inom Fröbelförbundet, vars medlemmar ansågs arbeta inom två ”skeva sidospår”. Anna Warburg menade också att det var fel, som det blivit främst i Stockholm, där man talade om en lyxkindergården, ”där rika barn fick lära sig små handarbeten” och om barnkrubbor, där man ”blev stämplad som fattigvårdshjon”. Men detta innebar inte att man skulle ”propagera en extrem motsats”, dvs. storbarnkammaren. Av stor vikt för Fröbelförbundet var att barnträdgården skulle ha hemkänsla och att den skulle ligga i en fristående byggnad omgiven av natur.

Anna Warburg tyckte inte om Alva Myrdals storbarnkammare. ”Kan man tänka sig något mera ohemtrevligt, något mer nervslitande än dessa stora anstalter med ett enda rum för alla barn. Visserligen finns där leksaker och möbler och skåp för barnen. Men knappast ett hemligt hörn, knappast ett mindre rum för barn som behöver vara ensamma eller i mindre grupp,” hävdade Anna Warburg och fortsatte: ”Jag förmodar, att åtminstone plaskdammarna komma att täckas över, när några barn brutit benen i dem, då de äro utan vatten, eller efter att läkarna funnit att förkylningar och sängvåta blivit följden, då de varit fyllda med vatten.

Denna diskussion visade på skillnader mellan den moderna Alva Myrdal som inspirerats av utvecklingen i USA och Frøbels nära hundra år gamla tankegångar. Men striden var inte oförsonlig. (Alva Myrdal var suppleant i styrelsen under flera år.) Frøbelförbundet och politikern Alva Myrdal hade större gemensamma intressen än motstridiga. Det gällde framför allt att driva fram en snabbare och mer omfattande utveckling av verksamheten för förskolebarn och att utbilda fler ledarinnor. Man var också överens om behovet av att integrera barnkrubba och barnträdgård, om än inte om hur det skulle gå till.

Daghem och lekskola

Befolkningskommissionen arbetade i slutet av 1930-talet med att göra något åt de sjunkande födelsetalen i Sverige. En fråga som var viktig i detta sammanhang var naturligtvis hur samhällets barnomsorg var uppbyggd. Tidigare hade Ellen Moberg genomfört en stor undersökning kring detta, och hon hade studerat såväl barnkrubbor som barnträdgårdar. Befolkningskommissionen kom bl.a. fram till att barnkrubban skulle döpas om till daghem och barnträdgården till lekskola. Men det skulle dröja många år innan staten på allvar kom att intressera sig för förskolebarnens fostran. Det andra världskriget kom emellan med andra ekonomiska prioriteringar.

Kårorganisation

I längden blev det ohållbart att basera sin organisation på en enda människas livsgärning. Namnet "Fröbel" måste tas bort ur organisationens namn. Till detta kom frågan om vad medlemmarna skulle ha sin organisation till. En yngre generation ville göra om Frøbelförbundet till en kårorganisation, en fackförening, där medlemmarna hade gemensamma materiella intressen, vilket man, som framgick, inte hade inom Frøbelförbundet.

Fram träder **Stina Sandels** som ledare för denna nya inriktning. (Hon blir 1969 professor vid lärarhögskolan i Stockholm.) Stina Sandels var också ledande i utarbetandet av ett "normalkontrakt", ett dokument som preciserade barnträdgårdslärarynnors ansvar och uppgifter, men också frågor kring lön och allmänna anställningsvillkor.

Processen att ombilda Frøbelförbundet till en kårorganisation tog nästan tio år. Frøbelförbundet döptes först om till Pedagogiska föreningen för förskoleåldern, ett namn som på intet vis tillgodosåg nytänkarnas krav som var att namnet skulle spegla organisationens fackliga inriktning. Men i stadgarna gjordes det dock svårare att bli medlem i föreningen utan att vara utbildad barnträdgårdslärlarinna än det varit i Frøbelförbundet. Först 1944 segrar Stina Sandels linje. Ett motförslag till Sandels uppfattning om att bilda en kårorganisation hade utarbetats av Alva Myrdal. Hennes förslag innebar att man skulle dela upp föreningen i två delar, en mindre kårorganisation och en större pedagogisk organisation med vidgade möjligheter till medlemskap. Stina Sandels motsatte sig en uppdelning och hävdade att alla frågor, såväl kårfrågor som pedagogiska frågor som internationella och nordiska frågor, skulle rymmas inom den nya kårorganisationen. Och Stina Sandels segrade stort i omröstningen. Hon valdes 1944 till ordförande för Sveriges Barnträdgårdslärarynnors Riksförbund.

Vad kunde uppnås

Pionjäreterna uppnådde inte kravet på statsbidrag till kommunerna för verksamheten för förskolebarn och inte heller att staten skulle ta över utbildningsinstitutionerna. Men man kan säga ha lyckats med idén om integration av barnkrubbor och barnträdgårdar, i och med att daghem och lekskolor kom att förväntas ha samma pedagogiska innehåll – och detta innehåll kom mer att likna barnträdgårdens än storbarnkammarens. Att Ellen Mobergs undersökning samt olika uttalanden från Fröbelförbundet kom att påverka Befolkningskommissionen innebar ett statligt erkännande av barnträdgårdslärarinnornas organisation. Man blev någon att räkna med.

Artikeln har skrivits för webbplatsen Lärarnas historia och publicerades i mars 2010. För källreferens ange: Författare, Artikeltitlel, www.lararnashistoria.se, 2010.